

*Kelecsényi Ágnes*KÖRÖSI CSOMA SÁNDORRAL KAPCSOLATOS
STEIN-DOKUMENTUMOK AZ MTA KÖNYVTÁRÁBAN

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjteménye számos jeles magyar orientalista hagyatékát őrzi. Ezen gyűjtemények közül is kiemelkedő fontosságú Kőrösi Csoma Sándor, Duka Tivadar és Stein Aurél öröksége, akiknek tevékenysége több ponton is találkozott. Mindhárman életük jelentős részét Indiában töltötték, tevékenységüket az angolok szolgálatában, illetve támogatásával végezték, s közös bennük az, hogy ha távol éltek is szülőföldjüktől, s különböző területeken működtek, a magyar tudomány érdekeinek szolgálata fontos volt számukra, s tagjai voltak a Magyar Tudományos Akadémiának.

A világ Kőrösi Csoma Sándor munkássága révén ismerhette meg Tibet nyelvét és kultúráját, s Stein Aurél volt az, aki ennek a nyelvnek legkorábbi emlékeit feltárta a Selyemút homokba temetett romjai közül. Tibeti tanulmányainak lezárása után Csoma érdeklődése az indiai nyelvek, elsősorban a szanszkrit felé fordult. S ha tanulmányozzuk Archibald Campbell listáját, amelyet Csoma könyveiről állított össze, ott találjuk azt a 12. századi kasmíri királykrónikát, Kalhana *Rádzsatarangíni* című művét, amelynek kritikai kiadását, majd angol fordítását Stein Aurél tette közzé. Lahor, Kasmír, Kalkutta – csak néhány azok közül a helyek közül, amelyek hosszabb-rövidebb ideig mind Csoma, mind Stein életében szerepet játszottak: előbbi 1822-ben járt Pandzsáb fővárosában, Lahorban, utóbbi indiai pályafutásának első évtizedét töltötte itt 1888–1898 között. Kasmírban többször járt, és hónapokat töltött Csoma, Steinnek pedig indiai otthona volt Srínagar, s a tőle néhány mérföldre 3300 méter magasságban fekvő tábora, a Mohand Marg. Kalkuttában csak egy

*Stein Aurél**Stein Aurél (1862–1943)*

évet töltött Stein, amikor 1899-ben a helyi Madrasza élén állt, míg Csoma a Bengáli Ázsiai Társaság székházában élt és dolgozott közel tíz évig, leszámítva észak-bengáli útját, 1831 és 1842 között.

Kőrösi Csoma első életrajzíróját, Duka Tivadart, Stein Aurél atyai barátai között tarthatta számon. Amikor tübingeni doktorátusát követően magyar állami ösztöndíjak segítségével kutatásokat folytatott Londonban, Oxfordban és Cambridge-ben, nagybátyja, az akadémikus Hirschler Ignác ajánlólevelével felkereste Dukát londoni otthonában. Duka, aki ekkor épp Csoma biográfiáján dolgozott, támogatta a fiatal orientalista törekvéseit, s az ő révén ismerhette meg azokat a tudós férfiakat, az India Council tagjait, akik támogatásával indiai állását elnyerte.

Szinte természetes, hogy Stein, aki már ifjú kora óta érdeklődött Csoma iránt, szövetségesévé vált Dukának azokban az erőfeszítésekben, amelyek arra irányultak, hogy Csoma tudományos munkásságának jelentőségét mind szélesebb körben megismertessék, emlékének fennmaradását biztosítsák. Duka halála után pedig maga folytatta a közösen megkezdett munkát.

STEIN CSOMÁRÓL

Stein Csoma munkásságával legrészletesebben a Duka Tivadarról az Akadémia felkérésére készített emlékbeszédében foglalkozott, amelyet távollétében Szily Kálmán olvasott fel 1913. október 27-én az Akadémián, majd megjelent ugyanabban az évben az Akadémia *Emlékbeszédek* sorozatában. Stein 1914-ben Oxfordban a saját költségén angolul is publikálta.

Amikor az emlékbeszédben Stein arról ír, hogy Csoma a Jarkandba való utazásról letett, mert az nehéz, költséges és keresztény emberre nézve veszélyes, így folytatja: „*Így hiúsította meg a sors egy terv megvalósulását, a mely, úgy látszik, hivatva lett volna, hogy száz esztendővel megelőzze az én régészeti munkásságomat.*” Stein ezzel a mondattal is megerősíti, hogy mintegy elődjének tartotta a nagy székely vándort. Kétségtelen, hogy a maga idejében ő volt az a magyar, aki a legjobban ismerte Ázsia azon területeit, ahol Csoma járt, vagy ahova eljutni szándékozott, mindenkinél jobban tudta értékelni azokat a nehézségeket, amelyekkel megküzdött, hisz a maga területén Stein is hasonlóan működött, elfogadva azt, hogy sokszor magányosan, emberfeletti kitartással érje el a maga elé tűzött célt.

Az emlékbeszéd sorai tanúsítják azt is, hogy Kőrösi Csoma személye megragadta képzeletét, s mint írta, „*Kasmíri kedves alpesi tanyámról letekintve a másfélezer méterrel lejjebb kanyargó Szind folyó zöldelő völgyére, mily gyakran ráterelődtek gondolataim a szegény magyar vándorra, a ki 1822-ben és a rákövetkező évben itt haladt el a Nyugati-Tibet főhelyére, Leh városába vivő útjában!*”

Stein Csomával kapcsolatos legkorábbi feljegyzését Jeanette Mirsky, Stein első életrajzírója idézi 1896. szeptember 27-én kelt, bátyjához, Ernőhöz írt leveléből (MIRSKY, 1977): „Csoma jelleméről véleményem megegyezik a tiéddel. Ő lett a tibeti irodalom felfedezője azáltal, hogy véletlenül találkozott Moorcrofttal. Ki tudja, hogy az utazás iránti vágya hova nem vitte volna! Aszkéta élete és vasakarata Anquetil-Duperron a párszi irodalom felfedezőjére emlékeztet. Etimologizálása, amelyet gyakran neveznek gyerekesnek, valószínűleg hiányos metodológiai képzésének eredménye. Bizonyos, hogy Calcuttában nem volt hiány lehetőségekben, hogy megismerkedjen a modern összehasonlító nyelvészettel, de Csoma talán már túl öreg volt ahhoz, hogy fellelkesüljön új módszerektől.”

Közel két évtizeddel később az emlékbeszédben még ugyanolyan fontosnak tartja Csoma pályafutásának alakulásában a William Moorcrofttal történt találkozást, ami „[...] a magyarság őshazáinak álmodozó kutatóját átalakította azzá az igazi tibeti tudóssá, a ki kitartással és a philologiai mélyrehatolás ritka adományával két évnél rövidebb idő alatt úrrá lett egy nehéz nyelv minden bonyolultsága és egy titokzatos, idáig teljesen ismeretlen irodalom rejtélyei fölött.”

Moorcroftnak tulajdonítja azt is, hogy ösztönösen megérezte Csoma kivételes tehetségét és sajátos lelki alkatát: „a melynek elsősorban tulajdonítják azt, hogy ugyanaz a vándorló tudós, a ki megelőzőleg beérte vele, hogy átutazzék Közép-Ázsiának legbüvölőbb s akkor még valósággal ki nem kutatott részein a nélkül, hogy valamivel is járuljon e területek népeiről, földrajzáról és archaeológiájáról való tudásunkhoz, végül hozzáfogott ahhoz a munkához, a mely örök időkre emlékezetessé teendi nevét a keleti kutatások történetében.”

Stein Aurél – aki minden útjáról részletes feljegyzéseket készített, s a helyi megfigyeléseket később kiegészítette az írásos dokumentumok alapján hozzáférhető legváltozatosabb adatokkal – nem hagyhatta említés nélkül azt, hogy a Moorcrofttal való találkozásig Csoma vándorlásai a tudomány számára semmi eredményt nem hoztak.

Ami pedig az 1896-os levél második részét illeti, az emlékbeszéd már sokkal árnyaltabban fogalmaz:

„Duka életrajz-írói buzgósága megőrizte számunkra tanúságát azoknak a furcsa etymologiai ábrándoknak, a melyeknek Csoma a tibeti tanulmányok komoly munkája mellett is oly szívesen adta át magát és a melyekkel, úgy hitte, kimutathatja a magyar és a szanszkrit nyelv valami specziális rokonságát. Nem szabad túlszigorúan itélnünk ezekről a testetlen képzelgésekről. Az összehasonlító philologia, mint exact tudomány még meg sem született, a mikor Csoma útjára indult és elmerülve tibeti tanulmányaiba, aligha szerezhett tudomást az egészséges nyelvészeti kutatás ama módszereiről, a melyek ekkoriban indultak lassú fejlődésnek Európában.”

Ezeknek a mondatoknak lényeges eleme, hogy tisztázza: nem Csoma által publikált szövegekből tudunk e kis összehasonlításokról, hanem Duka tette azokat közzé, másrészt hangsúlyozza, hogy Csoma tanulmányai befejezése után hosszú időre el volt zárva attól a lehetőségtől, hogy figyelemmel kísérhesse a nyelvészet új eredményeit.

Stein Aurél és Duka Tivadar, az utóbbi 1908-ban bekövetkezett haláláig rendszeres levelezésben álltak. Duka érdeklődéssel követte Stein pályájának alakulását, örült sikereinek, s kötelességének érezte, hogy a hazai közönséget megismertesse tudományos munkásságának, expedícióinak eredményeivel. Ő is azok közé tartozott, akik igyekeztek segíteni abban, hogy Stein Aurél magyar egyetemen folytathassa pályafutását, s tudását a hazai tudomány szolgálatába állítsa. Csoma-alapítványáról rendelkezve ezt a törekvését is leírta, mint ahogy az alábbi, Stein Aurélnak írt, levélből kitűnik:

„Hogy Csoma emléke a feledéstől megmentessék, én a múlt hó 6n két ezer koronából álló alapítványt ajánlottam az Akadémiának, hogy Csoma születése v. halála évfordulóján minden második v. 3. évben a Keleti Ázsia tudományosságáról s ide értve Buddha vallását előadás tartassék az Akadémia ülésében, s az alapítvány kamatai az értekezőnek rendelkezésére bocsátásának. Hozzáadván levelemben, hogy sanskrit, pali és tibeti tárgyakról értekezni nem lesz nehéz, ha Stein Aurélnak egy méltó állás lesz ajánlva s így Magyarországon, Csoma hazájában egy orientatív iskola jön létre, mely bármely külföldivel lesz egyvonalban álló.” (DUKA, 1898)

A CSOMA-SZOBOR

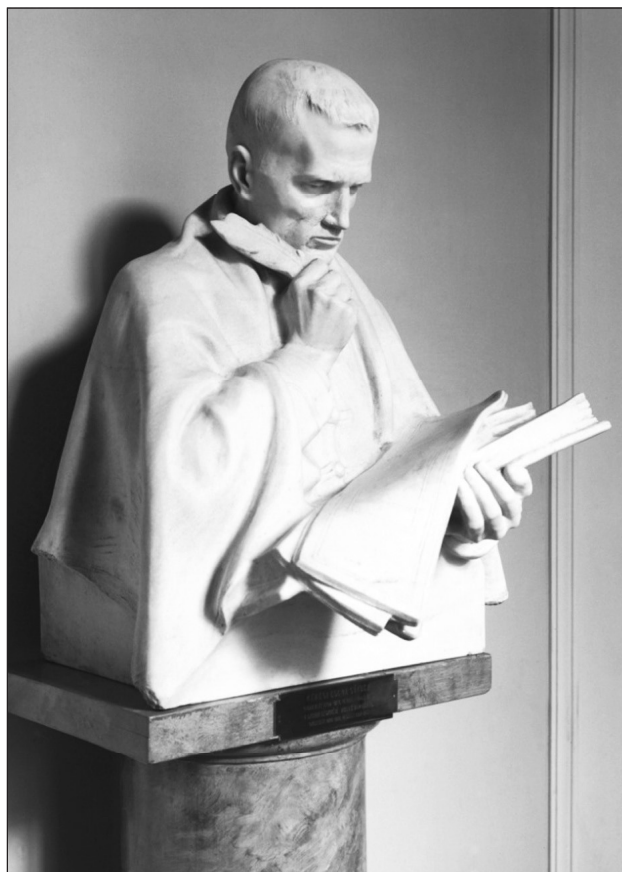
Ismert tény, hogy Kőrösi Csoma márvány mellszobrát, amelyet Rust József adományából Holló Barnabás készített az Akadémia ülésterme számára, s amelynek bronzból készült másolata a Bengáli Ázsiai Társaság székházában található, 1910-ben állították fel.

Az azonban valószínűleg kevésbé ismert, hogy milyen hosszú idő és erőfeszítés kellett ahhoz, hogy Csoma emlékét szobor örökítse meg. A gondolat Duka Tivadaré volt, s ebben lelkes segítőtársra lelt Stein Aurél személyében,

Szily Kálmán, az Akadémia főtitkára 1903 decemberében az alábbiakról tájékoztatta Dukát:

„Stein Auréllal kinéztük a csarnokban és a corridoron a helyet, a hová a Kőrösi-emlék jöhet, s ő fel fogja kérni az id. Kiplinget, készítsen mintát, indiai motívumokkal. Kipling téged és engem is értesíteni fog: vállalkozik-e a feladatra.” (SZILY, 1903)

Stein Aurél Lahorba érkezése után ismerkedett meg Lockwood Kiplinggel (1837–1911) a Nobel-díjas író, Rudyard Kipling édesapjával. Az idősebb Kipling

Holló Barnabás: Kőrösi Csoma Sándor, 1909

1875-től élt a városban és a Mayo School of Art igazgatója, valamint a Lahori Múzeum, vagy ahogy azt fia, *Kim* című regényében nevezte „a csodák háza”, kurátora volt. Stein nagyon sokat köszönhetett neki, mivel ott és az ő vezetésével mélyedhetett el az ind ikonográfiában, és alapozta meg ismereteit a gandhári görög-buddhista művészetben.

Kipling azonban, hosszú idő eltelté után, végül visszautasította a megbízást. Indokait nem ismerjük, talán művészi szabadságát érezte korlátozni azzal, hogy Stein meghatározta, milyen formában szeretnék az emlék megvalósítását. Erről a tényről Duka Tivadar 1906 júniusában értesítette az akkor már II. belső-ázsiai expedícióján járó barátját:

„Valószínű kap alkalmilag híreket otthonról. Szily barátunk többé nincs a titkárságon, hanem elfogadta a könyvtárosi hivatalt és megígérte, hogy törődni fog Csoma ügyével. Április utolsó hetében meg lett tartva a harmadik »Csoma ünnepély«. Thúry József tartott előadást a közép-ázsiai török nyelvről...

Kipling írt nekem és visszaküldte az adatokat, amiket szíves tanácsa szerint neki megküldtem, kijelentve, hogy nem tudja megvalósítani a medál gondolatot, azt írta, hogy szándékozik Kegyednek is levelet írni, tehát bizonyára értesülni fog tőle is a dologról. Lehetséges, hogy a későbbiekben folytatja Barthélemy St. Hilaire javaslata szerint, de ami Csoma emlékének megőrzését illeti, a jelen állás szerint nem volt haszontalan a felvetés, mert eredményeképp Csoma emléke most már megőrződik, egészen addig, amíg a Magyar Akadémia fennáll.”

1906-ban megoldódni látszik a szoborkérdés, s ez a Stein Aurélnak írt levél azért is fontos, mert Duka itt határozottan kifejti, mi is volt a célja a Csoma életrajzzal: felhívni a magyar közvélemény figyelmét arra, hogy az ember, akit álmodozónak tartanak, mert nem sikerült a célját elérnie, vagyis megtalálni az őshazát, a világ szemében egy új tudományág becsben tartott megalapítója:

„Nem válaszoltam Khotanból küldött szeptember 19-i levelére, mert úgy gondoltam, hogy annak tartalmát mindenekelőtt meg kellene ismertetni az

Akadémiával, ezért lefordítottam és elküldtem közös barátunknak, Szily Kálmánnak, itt következik válaszából egy rész: »Az Akadémia éppen a tegnapi ülésén határozta el, hogy indítványod értelmében Kőrösi Csoma mellszobrát megcsináltatja ülésterme számára...«

Ez egy érdekes hír, ezért sietek informálni Kegyedet, akinek szintén régóta szívügye Csoma emléke és tudja értékelni küzdelmeit és szenvedéseit abban az úttörő munkában, amely először csak nevetség tárgya volt, utána pedig majdnem feledésbe merült csak azért, mert nem fedezett fel egy magyar nyelvű népet valahol Mandzsúriában vagy Tibetben.

[...] Egy új mánia van terjedő félben Magyarországon, szobrokat állítanak fel mindenütt az országban, elsősorban Kossuth szobrokat, ezért talán hálásnak is kell lennünk, hogy az akadémiai emberek inkább Csomára gondoltak.” (DUKA, 1906)

1906–1908 között Stein Aurél II. nagy expedícióján a Tarim-medence romhelyeit kutatta, Duka 1908-ban meghalt, s a szoborügy az I. Osztály 1909. május 3-i zárt ülésének jegyzőkönyvében tűnik fel ismét, amikor Goldziher Ignác osztályelnök megújítja azon régebben tett indítványát, hogy az Akadémia az osztály-ülésteremben állítsa fel Kőrösi Csoma Sándor mellszobrát. (RAL, 1909)

A CSOMA-GYŰJTEMÉNY GYARAPÍTÁSA

Stein Aurél a Duka által megkezdett módon folytatta az MTA Csoma-gyűjteményének gyarapítását. Ennek egy példája az a Kőrösi Csoma levél, amely az ő közreműködésével gazdagította a gyűjteményt. Erről Szily Kálmán számolt be *Kőrösi Csoma Sándor egy leveléről* című közleményében az *Akadémiai Értesítő* 21/1910-es számában. Ebben Szily leírja, hogy Pest-Pilis- és Solt-vármegye Karai és Rendei 1830-ban gyűjtést indítottak Kőrösi Csoma Sándor ázsiai utazásának támogatására, s a befolyt háromszáz aranyat megküldték herceg Eszterházy Pál, londoni nagykövet számára, aki azt továbbította Kalkuttába. A küldeményt 1832. április 30-án Csoma megkapta, s még aznap egy köszönőlevelet küldött báró Neumann követési tanácsoshoz Londonba. Ennek a levélnek egy saját kezűleg írt duplikátumát pedig átadta Horace Hayman Wilsonnak, a híres orientalistának, aki épp akkor utazott vissza Európába, hogy Oxfordban elfoglalja a szanszkrit tanszék vezetői posztját. Csoma óvatossága nem volt indokolt, hisz az eredeti levél eljutott a címzetthez, aki azt továbbította József nádorhoz, a nádor pedig megküldte a gyűjtést kezdeményező Pest-vármegyének. Horváth István, aki abban az időben a *Tudományos Gyűjteményt* szerkesztette, ezt a levelet lapjának 1833. évi I. kötetében közzé is tette. Innen elevenítette aztán fel az előzőekben idézett Duka levélben is említett 1906-os Kőrösi-emlékünnepevényen Thúry József. E levélnek az ad rendkívüli jelentőséget, hogy Kőrösi Csoma itt jelenti ki: „*Ázsiai utazásom tárgya: kikutatni*

3

27528

Illustrissimo Domino Baroni Neumann
 Consiliario Legationis Caesaro-Regiae Majestatis Austriacae,
 Londini.

Illustrissime Domine!

Litteras Vestras, mandatis Serenissimi Principis Esterházy, Legati Suae Caesaro-Regiae Majestatis Austriacae, Londini, die sexta mensis Octobris, Anni 1831 ad me exaratas, in manus meas pervenisse vigesima quinta presentis, vigoreque eorum summam pecuniae (£ 142.7.4 deductis, deducendis) mihi gratiosissime oblata per suam Cas. Altiundinem Archiducem Palatinum Hungariae, a Dominiis Alexandro et Com. Coere. spondentibus. Illust. Baronis de Rothschild, me percipisse die 30ma Aprilis 1832, presentibus humillime agnosco.

Quamvis magno mihi duxerim honori, quod Sa. Cas. Altitudo Palatinus Hungarorum, Ordinisque nobilitatis illustriusque Virozum Comitatus Pestensis mei meminissent pecuniariamque epem mihi benigne offerre dignati sunt, tamen quia lentis quam parum prestare possim in investigandis Determinandisque Hungarorum incunabulis, quum aditus mihi non pateat in Scythiam Ultra Innam, haesito, utrum accipere an recusare debiam.

Accepi; gratiasque pro acceptis, refero. At, quoniam ipse curare possim eam pecuniam, nihil inde in propriis coniectam usus, sed, commissam nunc tota ista summa cura Dispositionisque Domini H. H. Wilson, si ita placeat Superioribus in Hungaria, comparabo libros Sanscriticos

a magyarok első települési helyeit. Összegyűjteni történelmi tetteiket, megfigyelni a hasonlóságot, ami több keleti nyelv és a mi anyanyelvünk között van.” Az eredeti levelet azonban már Thúry és Szily is hiába kereste a levéltárban: vagy lap-pang, vagy nem került vissza Horváth Istvántól.

A levélmásolat Szily Kálmán beszámolója szerint Stein Aurél jóvoltából az alábbi előzmények után került az Akadémiára:

„Tegnapelőtt kaptam Stein Auréltól, Akadémiánk külső tagjától levelet Oxfordból, melyben írja, hogy Alexandre Hayman Wilson, az Asiatic Society ügyésze, nagyatyjának, a híres orientalistának levelei között rátalált Kőrösi Csomának egy levelére, melyet 1832. április 30-án báró Neumann osztrák nagykövetségi tanácsoshoz intézett Londonba. E levél nem egyéb, mint az 1832-ben Horace Hayman Wilsonnak átadott duplicatum, amelyről fõntebb szólottam. Alexandre H. Wilson megtudván Stein Auréltól, hogy a M. Tud. Akadémia könyvtárában külön szekrényben őrzik a Kőrösi Csomára vonatkozó ereklyét, átadta Kőrösi e levelét Stein Aurélnak, hogy ajánlaná fel ajándékképpen a M. Tud. Akadémia ereklyetára számára.”

Késõbb az eredeti levél is megkerült. Kárfy Ödön – Szily felkérésére – elõször Pest vármegye közgyûlési jegyzõkönyveit nézte át, majd az Országos Levéltárban kutatott, s ott lelt rá arra a levélre, melynek másodpéldánya jelenleg az MTAK Keleti Gyûjteménye Csoma 58/03 tétele. (KÁRFFY, 1914)

Stein Aurél még egy adománnyal gazdagította a Csoma–Duka-ereklyék számát. Amikor az Akadémia felkérésére a Duka-émlékbeszédén dolgozott, az elhunyt fiától, Frank Dukától megkapta édesapja önéletrajzi feljegyzéseit. Ennek egy másolatát ajánlotta fel az Akadémiának 1921. június 2-án Srínagarban (Kasmír) kelt levelében az alábbi indoklással:

„Azt hiszem, e följegyzésekben van elég olyan adat, mely megérdemli, hogy az utókor számára fennmaradjon. E végbõl több másolatot készíttettem róluk. Az elsõ példányt ide zárom azon kéréssel, hogy azt az Akadémia könyvtára őrizzze meg. Két másik példány a Bodleyan Library és a British Museumban fog biztos elhelyezést találni.”

Az Akadémia e becses küldeményt köszönettel fogadta és a könyvtár olvasótermében levõ Kőrösi Csoma-szekrényben helyezte el. (Adományok Akadémiának..., 1921)

STEIN MEGEMLEKEZÉSEI CSOMÁRÓL

Stein, ha tehetette – bárhol is járt – ha Csoma megemlékezésről volt szó, igyekezett azon részt venni, s ha lehetősége volt rá, hozzászólni.

1909-ben például épp Magyarországon tartózkodott, s ellátogatott az előző év májusában elhunyt Duka által indított Kőrösi-emlékülésre. Berzeviczy Albert megnyitó beszédében külön üdvözölte a körükben megjelent Stein Aurélt: *„A midőn így mai emlékűnnepélyünkön rég elhunyt jelesünknek az őt megillető kegyeletet immár az ő emlékét megörökítő újabb halottunkkal kell megosztania, a halandóság e kétszeres emlékeztetésével szemben, lelkünk bizalmat merít a tudományos törekvések folytonosságába, halhatatlanságába vetett hitéből, melynek éppen e napok nyújtanak új tápot. Annak a rejtélyes földnek, a melyet kikutatni Csomának nem sikerült, föltárásában világraszóló érdemeket szerzett egy épp most körünkben időző tudós hazánkfia, kinek nagyarányú tudományos munkásságát, fájdalom, elhódította tőlünk Anglia, de ki szívében megmaradt magyarnak.”* (BERZEVICZY, 1909)

Angliai tartózkodása során is, ha lehetősége nyílt rá, képviselte Magyarországot, ha Csomáról emlékeztek meg.

1934-ben ünnepelték Kőrösi Csoma Sándor születésének 150. évfordulóját. 1934. november 14-i levelében Balogh Jenő, az Akadémia főtitkára az alábbiakról értesítette Stein Aurélt:

„Tegnap keresett fel Somogyi József bp-i tanár úr, aki a Journal of the Asiatic Society munkatársa. Felmutatta Mr. Hoysted titkár úr levelét, amelyben Somogyi úrtól 4 oldalas cikket kér Kőrösi Csoma születésének 150.-ik évfordulója alkalmából.

Erről az évfordulóról – amint az Akad. Ért. 450. f. 8 és a következő lapja-in olvasható – a f. évi március 26-án tartott ülésen tisztelt elnökünk megemlékezett s ugyan akkor a Kőrösi Csoma emlékezetére 3 évenként megújuló hagyományos szokásunkhoz képest Németh Gyula olvasott fel. Somogyi úr közléséből arra a következtetésre jutottam, hogy az Asiatic Society-ben Sir Denison Ross fog Kőrösiről megemlékezni.” (BALOGH, 1934)

Stein Aurél, mivel épp Angliában volt, még el tudott menni a megemlékezésre, s mint írta, mivel csak egy nappal korábban kapta az értesítést, ezért ideje nagyon szűkre szabott volt, s így csak *„az ülés végén és röviden szólhatott, hogy mivel tartozik a magyar nemzet Csoma emlékének.”* (STEIN, 1934)

Sir Denison Ross (1871–1940), aki a londoni egyetemen volt a perzsa nyelv professzora és a School of Oriental Studies igazgatója, 1901-ben Stein Aurélt követte a kalkuttai Madrasza igazgatói székében. Több mint egy évtizedet töltött Brit-India fővárosában, s mint a Bengáli Ázsiai Társaság titkára fedezte fel a *Mahávjút-*

patti Csoma által angol megfelelőekkel kiegészített kéziratát, amely aztán három részben jelent meg, részben az ő szerkesztésében. 1910. január 5-én a Bengáli Ázsiai Társaság Csoma emlékünnepélyén tartott előadása, valamint az a rövid idő alatt megvalósított szándéka, hogy kiadja egy kötetben összegyűjtve Csomának a kalkuttai társaság folyóiratának I–XXV. köteteiben megjelent írásait, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1910-ben, Goldziher Ignác ajánlására, az MTA külső tagjai közé választott.

Stein Auréllal már ekkor is igen szoros kapcsolatban állt, hisz ő kapta meg a lehetőséget, hogy tanulmányozhatta a dunhuangi uigur és türk szövegeket, s később a British Museum Stein-gyűjteményének őre volt 1914–1916 között.

Stein és Ross levelezésében gyakori téma volt a mindkettejük által tisztelt Csoma. Ross rendszeresen beszámolt a hátrahagyott kézirat kiadásával kapcsolatos fejleményekről. 1928-ban, az Akadémián tartott Csoma megemlékezésében még azt is elmondta, hogy két magyar tudós irányította érdeklődését, s térítette el bizonyos időre az iszlám tanulmányozásától: Csoma a kéziratával, amely miatt a buddhizmussal kezdett foglalkozni, sőt még a tibeti nyelvvel is megismerkedett, és Stein, akinek nagy jelentőségű, egy tudós számára hatalmas kihívást jelentő leletei indították arra, hogy az *Abhidharma* török kommentárjának megértéséhez tanulmányozza a kínai buddhizmust, mivel a fordító gyakran hivatkozott az eredeti kínai szövegre. (Ross, 1926–1932)

Stein Aurél számos magyar tudományos társaságnak volt tagja, s rövid magyarországi látogatásait arra is felhasználta, hogy eleget téve a felkéréseknek, az Akadémia vagy a Magyar Földrajzi Társaság szervezésében, előadásokon számoljon be kutatóútjairól.

A Kőrösi Csoma Társaság első közgyűlése 1926-ban választotta Steint tiszteleti tagjai sorába azzal az indoklással, hogy „*Stein kiváló munkásságát a magyar körök mindig élénk figyelemmel kísérték, ennek eredményeit nagyrabecsülték, s kutatásaikban sikerrel felhasználták.*” (Kőrösi Csoma Társaság, 1926)

Halász Gyula, műveinek magyar fordítója, többször felkérte Stein Aurélt, hogy a rádióban beszéljen életéről és munkájáról. Ő ezt szerényen mindig visszautasította azzal, hogy lehetséges mondanivalói (azon kívül, amit elmondott könyveiben) aligha érdekelhetnék a magyar közönséget. Végül mégis vállalkozott egy három perces előadás megtartására, amelyet 1937 szilveszter napján rögzítettek, és jelenleg is megtalálható a Magyar Rádió hangarchívumában. Ezen a Stein Aurél hangját megörökítő egyetlen felvételen Kőrösi Csoma Sándorról beszél. Az akkor hetvenöt éves Stein Aurél, megragadva az alkalmat, hogy a legszélesebb közönséghez szólhat, ismét visszatért az *Emlékbeszédhez*, s annak rövid részletét olvasta fel, egy olyan összefoglalást adva, ahol a népe eredetét

áldozatok árán kereső Csoma alakja elevenedik meg. Ez volt Stein Aurél utolsó magyarországi nyilvános szereplése.

Kőrösi Csoma Sándornak nem adatott meg, hogy eljusson arra a földre, ahol a magyarok őseit vélte felfedezni. Steinnek teljesült az álma: eljutott Afganisztánba, ahol még közel nyolcvanegy évesen az ősi Baktria emlékeit akarta kutatni. De neki is csak egy hét adatott még az életéből: végső nyughelyét találta meg Kabulban, ott, ahol annak idején, 1822 januárjában, Kőrösi Csoma Sándor még hihette, hogy felkutatja nemzete eredetét.

IRODALOM

- Adományok Akadémiánk könyvtárának.* (1921) Akadémiai Értesítő. 32, 281.
- BALOGH Jenő (1934): *Balogh Jenő levele Stein Aurélhoz.* Budapest, 1934. november 14. és december 14. MTAKK Magyar Irodalmi Levelezés.
- BERZEVICZY Albert (1909): *Elnöki megnyitó beszéd.* Akadémiai Értesítő. 20, 360.
- DUKA Tivadar (1898): *Duka Tivadar levele Stein Aurélhoz.* Monte Carlo, 1898. január 7. Bodleian Library, MSS Stein, 70, fol. 101.
- DUKA Tivadar (1906): *Duka Tivadar levele Stein Aurélhoz.* London, 1906. június 26. Cat. Stein LHAS 3 / fols. 154–155.
- KÁRFFY Ödön (1914): Levéltári kutatások Kőrösi Csoma Sándor életéhez. Akadémiai Értesítő. 25, 157–168; 224–234; 438–454.
- KŐRÖSI CSOMA TÁRSASÁG (1926): *Értesítés tiszteleti tagságról Teleki Pál elnök és Szinnyei József alelnök aláírásával, 1926. január 10.* Cat. Stein LHAS 6/ fols. 36–37.
- MIRSKY, Jeanette (1977): *Sir Aurel Stein – Archaeological Explorer.* University of Chicago Press, Chicago–London.
- RAL (1909): *Zárt ülés jegyzőkönyve Goldziher osztályelnök javaslatáról.* MTAKK, RAL 1909/267.
- ROSS, Denison (1926–1932): *Kőrösi Csoma Sándor.* A Lecture Delivered in the Hungarian Academy on April 13th, 1928. Kőrösi Csoma Archívum II., 335–345.
- STEIN Aurél (1934): *Stein Aurél Balogh Jenőhöz.* Barton House, Lower Guiting, 1934. december 28. MTAKK, Magyar Irodalmi Levelezés.
- STEIN Aurél (1913): *Duka Tivadar emlékezete.* MTA Emlékbeszédék. 16. köt. 9. sz.
- SZILY Kálmán (1903): *Szily Kálmán levele Duka Tivadarhoz.* Budapest, 1903. december 21. MTAK KGY Csoma 58/72.